

Erdélyi fiatalok politikához való viszonyának kutatása közben felmerülő problémákról

Tanulmányom részét képezi egy nagyobb lélegzetű munkának, melyben arra vállalkozom, hogy empirikus kutatások alapján feltárjam: mi jellemzi az erdélyi fiatalok politikához való viszonyát. Jelen írás az elemzés során felmerülő elméleti problémák tárgyalására helyezi a fő hangsúlyt.

Empirikus kiindulópontomat két kutatás képezi: elsősorban egy 2004-ben, székelyudvarhelyi utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat és egy kolozsvári, a BBTE-n tanuló egyetemisták körében végzett kutatás. Emellett figyelembe veszem a hasonló témájú magyarországi és romániai kutatások eredményeit is. Az általam végzett vizsgálatok konceptualizálása és operacionalizálása során jelentős mértékben támaszkodtam az elmúlt másfél évtized kutatási előzményeire. Így arra is lehetőség nyílik, hogy az eredmények értelmezésében támaszkodjam a nemzetközi szakirodalom legfontosabb megállapításaira.

Az aktív állampolgárság szempontjából két csoportot hasonlítok össze. A középiskolás csoport még első szavazása, tehát politikailag felnőtté válása előtt áll, az úgynevezett praepolitikai fázisban van. Az egyetemisták csoportja életkorát tekintve már potenciálisan aktív állampolgár. Az utóbbiak „a politikai kultúra vizsgálatában kiemelt célcsoportot jelentenek, mert mobilitásuknál és strukturális szerepüknel fogva a nyilvános szféra aktív szereplői, illetve mint jövőbeli értelmiségiek a közösségeik opinion leadereit képezik”.¹

A vizsgált populációkat az eltérő életkori sajátosságokon túl *térbeli* különbségek is jellemzik. A középiskolásokat kisvárosi környezetben, míg az egyetemistákat nagyvárosban kérdeztük meg. Az összehasonlíthatóság mellett szól, hogy a kolozsvári egyetemisták jó része a középiskolásokéhoz hasonló nagyságrendű környezetből származik és ideiglenesen, a felsőoktatásban való részvétel ideje alatt tartózkodik nagyvárosi környezetben. Azt a kérdést azonban, hogy mennyiben érhetőek tetten lokális sajátosságok az egyes csoportok politikai kultúrájában, nem választhatjuk külön az *oktatási szint* és az *életkor* hatásától.

A demokráciához való viszonyt alakító tényezők közül azt vizsgálom, hogy mit jelent ez a fogalom a diákok számára, milyen képük van a demokráciáról általában és ennek romániai vetületeiről, valamint, hogy milyen értékeket tartanak beletartozónak. A fiatalok *politikához való viszonyát* alakító tényezők részének tekintem a politikai érdeklődést, tájékozódást, a politikai tájékozottságot, véleményeket és cselekvési mintákat. A demokráciához és a politikához való viszony együttesen a *politikai kultúra tartalmát* alkotják.

Jelen írás tehát a konceptualizálás és operacionalizálás során felmerülő fontosabb elméleti problémák némelyikét veti fel.

¹ Habermas (1982), idézi Péter László: Az aranykorszak örökösei? A politikai szellem fenomenológiája. Szociológiai tanulmány a romániai átmenetről a BBTE diákjainak példáján, *WEB* 2002/10, p. 16.

Bizonytalanság vagy mozgástér? Mi (nem) tartozik a politikai és állampolgári kultúra fogalmába?

Az elmúlt évtizedekben nagy számú kutatás foglalkozott a politikai kultúrával. A kutatások csoportosíthatók időbeli, térbeli dimenziók, kutatói szándékok és ettől nem teljesen függetlenül a szűkebb tárgykörök alapján. Főbb választóvonalaknak az 1989 körüli eseményeket, a kelet-nyugat irányt, a feltáró versus értelmező kutatási célt tekintem, de ez a kép természetesen mindegyik dimenzió mentén finomítható.

A nagyszámú kutatás ellenére a szakirodalomban található megközelítések egy sor kérdést nyitva hagynak. A fogalom néhány évtizedes története alatt még nem volt olyan időszak, amikor konszenzus uralkodott volna a politikai és állampolgári kultúra definíciójában. A politikai bal- és jobboldal, valamint a demokrácia jelentése szintén tartalmi szficitekkel és deficitekkel küszködik. A politikai kultúra definíciók többsége tág körű, ezekbe egyes kritikusok szerint szinte minden politikai jelenség besorolható, a fogalmak parttalan jelentéstartománnyal bírnak.² Az alfejezet címe – a bizonytalanság vagy mozgástér – azt próbálja megragadni, hogy a politikai kultúra fogalmának definíálási sajátosságai többféleképpen értelmezhetők. Bonyolulttá teheti az eligazodni vágyó kutató dolgát, hogy nincs konszenzuálisan kikristályosodott, univerzálisan alkalmazható meghatározás, ugyanakkor a választás szabadságát is jelentheti, hogy ki-ki azokat az elemeket emeli be elemzésébe, amelyeket saját modelljében leginkább hasznosíthat.

Saját elemzésünk a gazdag kutatási hagyományok kontextusában kapcsolódik mind az ötvenes-hatvanas évek amerikai iskoláihoz, mind a kilencvenes évekbeli közép-kelet-európai vizsgálatokhoz, mind pedig a romániai politikai kultúra-kutatásokhoz. A politikai kultúra *definíálásában* az Almond és Verba által bevezetett értelmezésből és tipológiából valamint annak kritikáiból indulok ki, továbbá támaszkodom néhány közép-kelet-európai kutató megközelítésére. Az *elemzés* során használom a Szabó és Örkény által hasonló témában végzett kutatás elemzési logikáját,³ a hazai rendszerspecifikumok értelmezésében támaszkodom a Kiss Tamás által felvetett problémákra,⁴ végül az országos eredményekkel való összehasonlítás céljából hasznosítok egyes, a magyar szakirodalomban Simon János által meghonosított elemzési mintákat.

Almond és Verba megközelítése nyomán elemzésem a politikai kultúrát több aspektusból célozza meg. Egrészt vizsgálom, mint *folyamatkultúrát*, amely a törésvonalak érzékelésével, az egyes nemzetek egy-egy tagjával szemben tanúsított attitűdökkel operacionálizálható, másrészt, mint *policy kultúrát*, azaz a választói preferenciákat, az intézmények megítélését, a mozgósíthatóságot. De beszélhetünk *rendszerkultúráról* is, amennyiben a demokrácia, illetve a romániai demokrácia elfogadottságát mérjük.⁵

2 Simon János (2004) *A politikai kultúra színeképei*. Századvég, p. 305.

3 Ez a megközelítés a Percheron-i szocializáció-értelmezésen alapszik, mely az interakció, elsajátítás és alkalmazkodás együttes folyamatjellegét hangsúlyozza a politikai állampolgárrá válás során. Erről bővebben lásd: Szabó Ildikó & Örkény Antal (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány.

4 Ezekről a problémákról részletesebben az alábbi tanulmányban olvashatunk: Kiss Tamás (2002) *Demokrácia?! A kolozsvári diákok politikai kultúrájának elemei*. *Régió*, No. 3.

5 Almond & Powell (1978) idézi Fuchs, Dieter: *The Political Culture of Unified Germany*, Discussion Paper FS III 98–204., Wissenschaftszentrum Berlin, 1998. <http://bibliothek.wz-berlin.de/pdf/1998/iii98-204.pdf>; Reisinger, William M. (1995) The renaissance of a rubric: political culture as concept and theory, *International Journal of Public Opinion Research*, No. 4.; Almond, Gabriel & Verba, Sidney (1997) *Állampolgári kultúra*. Bevezetés a politikai kultúrába. *Szociológiai Figyelő*, No. 1–2.

A politikai kultúra tartalmának *operacionalizálása* során tehát a politikai érdeklődés és tájékozódás, a politikai vélemények és a politikai cselekvések dimenzióiból épül fel az empirikus vizsgálatok eredményei alapján a fogalom. Az, hogy a politikai tájékozottság mennyiben tekinthető egy analitikus megközelítésben a politikai kultúra alkotóelemének, módszertani problémaként vetődött fel.

Kelet-európai sajátosságok

Az empirikus politikai szociológia egyik kérdése, hogy állampolgárként, egyénként, csoportként hogyan lehet berendezkedni a rendszerben jelenlevő bizonytalanságokra, képlékenységekre, a folyamatos változásokra? Milyen állampolgári stratégiák születnek a változó valósággal, a kognitív diszonzanciákkal való együttélésre? Feltételezésem és eddigi kutatási tapasztalataim alapján az egyik ilyen stratégia az eligazodás mellőzése. Egy másik, saját energiaráfordítást kímélő alternatíva lehet a kínálat egyes „hozzáférhető, emészthető” elemeinek felhasználása (pl. retorikai elemek, így a nemzeti és nemzetiségi retorika).

Az alábbiakban három alapvető sajátosságra hívom fel a figyelmet, amelyek a nyugati, „felnőtt” demokráciákkal való összehasonlításban jellemzik a romániai demokratikus rendszert.

A pártok politikai orientációi és értékközvetítésük változásai

Számolnunk kell azzal a romániai és kelet-európai sajátossággal, hogy a politikai pártok közötti eligazodás, azok elhelyezése problémákba ütközik. Néhány posztoszocialista pártrendszer ugyanis önmagában sajátos: több pártprogram tartalmaz úgy jobboldali, mint baloldali értékeket. Ezért a pártok elhelyezése a hagyományos baloldal-jobboldal skálán sem egyszerű. Nem könnyű a pártok változásait sem nyomon követni. A kampány időszakában ezek a „kilengések” felerősödnek, részint a bizonytalan szavazók szimpátiájának megszerzéséért folytatott harcban, részint a többséginek vélt közhangulat rezdüléseihöz való igazodási kísérletek során.

Tehát a pártok értékközvetítő mechanizmusaival nem jár feltétlenül együtt az értékek következetes képviselete. Mivel erre nem hagyatkozhat a választó, más eszközökhöz kell folyamodnia választási stratégiáinak kialakítása során. Ilyen eszközök lehetnek a pártok által közvetített retorikai üzenetek, a pártok gazdaságpolitikája. A román nemzetiségű diákok – 2000-ben végzett felmérésünk alapján – úgy tűnik, leginkább a különböző gazdaságpolitikai kérdések mentén tagolódnak.

A romániai politikai paletta fontos sajátossága, hogy két egymástól gyökeresen eltérő struktúraként jelenik meg a román és a magyar nemzetiségű választók számára. Míg a román nemzetiségű diákok pártok között választhatnak, addig a magyar nemzetiségűek a parlamentben való etnikai képviseletre mondhatnak igent vagy nemet. Mivel valamilyen román párt hangsúlyozza nemzeti jellegét,⁶ azt gondolom, hogy a román fiatalok előtt is csak formálisan áll a választás lehetősége abból a szempontból, hogy ők inkább pártok között, mint ideológiák között választhatnak.

⁶ A nemzeti eszme kiterjedt a romániai politikai spektrumon, palettán. Verdery (1996) idézi Haddock, Bruce & Caraiani, Ovidiu (2002) Legitimacy, National Identity and Civil Association. In: *Nation and national ideology past, present and prospects*, Center for the History of the Imaginary – New Europe College.

Az emberek közötti törésvonalak nem a politikai bal-jobb oldalak mentén húzódnak

Ez a jelenség több tényezővel függhet össze. Az egyik sajátosság az lehet, hogy az átmenetben lévő társadalmak legégetőbb problémáit a politikaiak előtt a szociális, társadalmi, etnikai feszültségek képezik.

Egy másik ilyen jelenség, hogy a pártok is igyekeznek új törésvonalakat képezni a megcélzott szavazóbázisok között, illetve, hogy retorikájuk egyaránt tartalmazhat, hangsúlyozhat a klasszikus felosztás szerint eddig baloldalinak és jobboldalinak minősült értékeket. Ez utóbbi jelenség egyre több társadalom politikai pártjainak általános jellemzője.

Egy további tényező az a politikai tudatbeli sajátosság, amely több szerző szerint a kelet-közép-európai, átmenetben lévő társadalmak jellemzője. A folyamatot, melynek során az állampolgárok egy része a múlt rendszer facilitásait (például: az anyagi biztonság, foglalkoztatottság, lakáshelyzet, munkahelyi előrejutás területén jellemző kiszámíthatóság) ötvözné az új rendszer kedvező elemeivel nevezhetjük *szelektív demokratizálódásnak*.

Egy következő probléma magának a politikai bal-jobb mérőskálának a működési deficijtje, amely a maga során módszertani problémaként is több évtizedes múltra tekinthet vissza,⁷ a felváltására felkínált alternatívák mellett mai napig használatban maradt. Mivel azok az empirikus források, amelyekkel saját adataimat össze kívánom hasonlítani, használják ezt a felosztást a demokráciához való viszony egyik alappilléreként – itt elsősorban a Simon János által Fuchs és Klingemann nyomán adaptált elemzési logikára gondolok –, a továbbiakban indokoltnak látom az alkalmazását.

Kelet-nyugat, kelet-kelet különbségek a politikai kultúrában

Bár a szakirodalom elsősorban az európai politikai kultúrák között fellelhető kelet-nyugat különbségeket tematizálja, a posztkommunista társadalmakban összehasonlító igényrel készült vizsgálatok révén egyre többet tudhatunk meg arról, hogy milyen heterogének maguk az átmenetben lévő mikro- és makrorégiók.

Kelet-nyugat különbségekről beszélhetünk a politikai kultúra egyes szintjein, így a politikai szokások, diskurzusok, szubkultúrák, az ideológiák és intézmények szintjén vannak tehát eltérések. A *politikai szokások* szintjén fellelhető különbségre példa a *politikai-lag némák* csoportjának nagyobb aránya Kelet-Európában.

A *politikai diskurzusok* szintjén ezek sokféleségét, heterogenitását említhetjük meg, de kelet-európai sajátosság az egymás mellett elbeszélő, egymást kiszorító *politikai szubkultúrák* léte is. Ezek a jellemzők *fragmentált politikai kultúrához* vezetnek, veszélyeztetve a rendszer stabilitását. Egyes kutatók szerint az ideológia szintje, melyen megszerveződnek, cselekvésprogrammá alakulnak az egyes szubkultúrák politikai diskurzusai, teljességgel hiányzik a kelet-európai térségben. További kelet-nyugati különbségek ragadhatók meg a *politikai intézmények* szintjén. Juan Linz szerint ezek az intézmények keleten nem folytonosak. A szerző egyfajta *eltorzuló körforgásról* beszél, amelyben az új intézmények

⁷ Körösenyi a kilencvenes évek elején a *Politikatudományi Szemlében* megjelent tanulmányával egy sokszereplős vitát indít el a fogalom párt alkalmazhatóságáról. A vita a lap hasábjain zajlott, neves szociológusi, politológusi, történészi, filozófusi hozzászólásokkal. Körösenyi tanulmánya az 1993/3-as lapszámban olvasható, az erre reagáló írások pedig az 1994/3-asban. A vita hozzászólói: Arató András, Vajda Mihály, Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Tóka Gábor, Kovács András, Gyurgyák János, Fricz Tamás, Csizmadia Ervin, Szakolczai Árpád és végül újra Körösenyi András.

helyét életre keltett, de átformált régiók veszik át. Ugyanakkor a szubkultúrákat folytonosakként tételezi, tehát az „intézménycsinálók” azonosak maradnak.

Kelet felől tekintve a korábbi összehasonlításokat, ennél árnyaltabb a kép. Arra, hogy túlzott leegyszerűsítés lenne a nyugat és kelet között húzni meg a határt, a posztkommunista társadalmakat ezáltal homogéneknak tekintve, a kilencvenes évek első felétől több kutató igyekszik felhívni a figyelmet.⁸ A közép- és kelet-európai térség társadalmaiban négy évtizeden keresztül fennálló rendszerek tehát nem voltak teljesen azonosak. Az egyes társadalmakat meghatározó korábbi történeti hagyományok, illetve a rendszerváltozások mikéntjének sajátosságai további heterogenizálódást eredményeztek Európa térképének ebben a szegletében. Az 1990-es évek elején készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményei alapján Simon arra következtetésre jut, hogy a politikai kultúra szempontjából „a régió országai között az egyik legfontosabb törésvonal a történelmi hagyományok, valamint a keleti „ortodox etika” és a nyugati „protestáns-katolikus etika” mentén húzódik. Ezeket nevezhetjük ideologizált-tradicionális és szekularizált-pragmatikus társadalmi rendezőelveknek is”.⁹

Ugyanakkor hasznunkra lehet a kelet-közép-európai térséget jellemző politikai kultúrák között meghúzódó *hasonlóságok* figyelembe vétele is. Bár a magyarországi politikai kultúrára vonatkozik az alábbi két megállapítás, azt gondolom, hogy a saját vizsgálatok helyszínét képező tágabb térségben szintén érvényesek. Az egyik Ágh Attila észrevétele, aki szerint a *túlpártosodás veszélyezteti a civil társadalom kibontakozását*. Szerinte ugyanis a politikai kultúrát elsősorban a társadalmi mozgalmak alakítják, ezek pedig rövid életűek, korán intézményesednek és elvesztik rugalmasságukat.¹⁰ A másik Gerő András megjegyzése. Ő az egyén és a környezet felé irányuló eltérő elvárásokat tartja térségi jellemzőnek. Azt mondja, hogy az egyén tágabb környezetétől európeér magatartásmódot vár el, míg saját szűk körétől elfogadja a játékszabályok kikerülését is.

Az említett hasonlóságok mellett további kelet-közép-európai sajátosságot képez, amely rányomja bélyegét a politikai kultúrára, hogy az átmenet éveiben kevés előrelépés történt a választások közötti kormányzati elszámoltathatóság¹¹ tekintetében, ennek pedig megvannak a maga, nem elsősorban gazdasági „költéségei”, hanem a politikai érdeklődés és a politikai bizalom hiányához járulnak hozzá.¹²

Összegzés

A fentiekben néhány olyan problémával foglalkoztam, amelyek egy a politikai kultúra tárgykörébe sorolható empirikus elemzés előkészítése során merültek fel.

8 Ágh 1998, Evans-Whitefield 1993, Kitschelt 1995; idézi Enyedi Zsolt (2004) Pártpolitika a posztkommunista világban és Nyugat-Európában. *Politikatudományi Szemle*, No. 3. p. 136. Ugyanerről lásd továbbá Enyedi Zsolt (2005) Párhuzamos és széttartó tendenciák. Ezredforduló pártpolitika a posztkommunista világban és Nyugat-Európában. In: Gazdag Ferenc (ed) *A kibővített Európai Unió: Hatalom, választások, külpolitika*. Kodolányi Főiskola.; valamint Fricz Tamás (2001) Politikai kultúra az új kelet-közép-európai demokráciákban. *Pro Minoritate*, Tavas.

9 Simon János (2004) *A politikai kultúra színeképei*. Századvég. p. 378.

10 Ágh, 1996, idézi Enyedi Zsolt (2004) Pártpolitika a posztkommunista világban és Nyugat-Európában. *Politikatudományi Szemle*, No. 3. p. 124.

11 A fogalom angol megfelelője az accountability, a román nyelvben talán a responsabilizare kifejezés fedti leginkább a jelentését.

12 Rose-Ackerman, Susan (2007) From Elections to Democracy in Central Europe. Public Participation and the Role of Civil Society. *East European Politics and Societies*, Vol. 21. No. 1. p. 32.

Az elméleti problémák között szerepelt az, hogy hogyan definiáljuk a politikai kultúra, a demokrácia illetve a politikai bal- és jobboldal fogalmait, amelyekhez az elmúlt évtizedek során gazdag teoretikus és empirikus jelentéstartalmak, továbbá időről-időre vitatott és nyitva maradt kérdések halmozódtak fel.

Az elméleti és empirikus megközelítések hasznosítása során elengedhetetlennek látom annak a kérdésnek a megfontolását, hogy mennyiben alkalmazhatók bizonyos tipológiák, eszközök egy, az illető eszköz, tipológia származásától eltérő kutatási „terepen”.

A fentiekben olvasható problémalista terjedelme láttán arra a következtetésre juthatunk, hogy nem kis kihívást jelent a politikai kultúra témájában számottevőt, maradandót hozzátenni a meglévő szerteágazó megközelítésekhez. Nehéz újat mondani egy több évtizedes hagyományokra visszatekintő, vitatott kérdésekből álló komplex problémáról.

A továbbiakban, az említett nagyobb lélegzetű munka következő lépéseként, az empirikus eredmények alapján analitikusan közelítem meg a vizsgált populációk politikai kultúráját, és arra törekszem, hogy az eddigi, többnyire részlelemzések szintjét átlépve, a tapasztalatok alapján új elméleti típusokat állítsak fel, miközben próbálok a politikai kultúra egyes elemeinek egymáshoz való viszonyát újradefiniálni, átértelmezni.

Sólyom Andrea

Iskolai szegregáció – másképpen

Az iskolai szegregáció problémáját többféleképpen is meg lehet közelíteni. Jelen tanulmány¹ célja az egyik lehetséges megközelítés bemutatása, illetve annak gyakorlati megragadása. A dolgozat elsősorban gyakorlati, saját empirikus elemzésen alapul. A vizsgálat területe a budapesti agglomerációs gyűrű, a vizsgálat tárgya a települések közötti iskolázottsági különbségek, illetve azok 1980 és 2001 közötti változása. A téma elemzésére egy kevésbé elterjedt módszert, a szegregációs indexek módszerét alkalmazom, ez indokolja az időintervallum kiválasztását is. Ezen módszer ugyanis településszintű és teljes körű, tehát nem mintavételen alapuló adatokat igényel, amelyek legegyszerűbben a népszámlálásokból nyerhetőek ki. Az elemzett időpontok így: 1980, 1990 és 2001.²

A Budapesti agglomeráció

A vizsgált időintervallumban markáns átalakulás zajlott (és zajlik még ma is) Budapest agglomerációs övezetében, amely jelentős társadalmi átrendeződéssel jár együtt. A társadalomszerkezet gyors változásának elsődleges oka a szuburbanizáció, azaz a nagyszámú betelepülő lakos megjelenése az övezetben, és ezzel párhuzamosan a ki- és átköltözések elszaporodása. A népességmozgással végbemenő folyamatok számos következménnyel járnak, a hirtelen lakosságnövekedés és lakosságátrendeződés egyik velejárója a települések közötti térbeli társadalmi elkülönülés, a szegregáció megjelenése illetve erősödése. Az elkülönülés alapja az újonnan betelepülők lakóhely választásának célirányos volta, a beilleszkedési lehetőségek gyakori hiánya, bizonyos esetekben az elkülönülés tudatos igénye. A Budapesti agglomeráció esetében ráadásul nem csak a hagyományos értelemben

¹ A tanulmány alapját a budapesti agglomeráció egyes jelenségeivel, problémáival foglalkozó (a Corvinus Egyetem Ph.D. képzésének keretein belül készülő) doktori disszertációm egyik alfejezete képezi.

² KSH (1980) Az 1980. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye. KSH (1990) Az 1990. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye. KSH (2001) A 2001. évi népszámlálás területi adatai, Pest megye.